

Wie schreef
het Requiem van

Mozart ?

PIETER BERGÉ

A
U
P

*Voor mijn ouders,
nu ze nog sterfelijk zijn*

INLEIDING EEUWIG ONVOLTOOID?	4	CONCLUSIE EEUWIG ONVOLTOOID!	112
DEEL1 FEITEN, GERUCHTEN, VERZINSELS	12	APPENDIX KLEINE LUISTERGIDS	114
De feiten	12		
De geruchten	16	Geluids- en videofragmenten	132
<i>De anonieme besteller</i>	16		
<i>De geheimzinnige bode</i>	20	Chronologisch overzicht	135
<i>De Salieri-saga</i>	23		
<i>Voltooid of onvoltooid?</i>	29	Geciteerde werken	136
De verzinsels	38		
<i>Mozart en Salieri (1830, 1897)</i>	39	Eindnoten	138
<i>Amadeus – het toneelstuk (1979)</i>	43		
<i>Amadeus – de film (1984)</i>	48		
DEEL2 WIE VOLTOOIDE HET REQUIEM VAN MOZART?	52		
Gradaties van (on)voltooidheid	52		
Het compositieproces	60		
Hoe klinkt het <i>Requiem</i> van Mozart?	62		
De eerste voltooiingspogingen	64		
Süssmayr aan zet	72		
Alles kan beter: het <i>Requiem</i> na Süssmayr	82		
Het geval Händel	96		
Wie schreef nu eigenlijk het <i>Requiem</i> van Mozart?	102		

INLEIDING

Eeuwig onvoltooid?

In de tweede helft van de 19de eeuw schilderde de vrij onbekende Ierse kunstenaar Henry Nelson O'Neil (1817-1880) een doek dat *The Last Hours of Mozart* heet. Het tafereel toont Mozart op zijn sterfbed, omgeven door familie en vrienden, allemaal musici. Rechts bovenaan tikt de klok, het is iets voorbij half drie. Door het venster prijkt in de verte de toren van de Weense Stephansdom. Links vooraan liggen enkele partituren kriskras door elkaar, onder een contrabas. Een donker orgel tegen de achterwand zet het muzikale decor nog wat verder in de verf. Maar de echte aandacht wordt getrokken door Mozart zelf en door wat zich rond hem afspeelt: lijkleek, getooid in een kleurloos nachthemd, richt hij zijn blik op het manuscript van zijn *Requiem*. De twee vrouwen naast en achter hem bekommeren zich om zijn comfort, de heren links lezen de partituur terwijl ze nu en dan een zorgelijke blik werpen op de uitgeputte componist. De man rechts vooraan volgt met de ganzenveer in de hand, alsof hij de allerlaatste noten van Mozart wil redden voor de eeuwigheid.

Voor de samenstelling van zijn doek baseerde O'Neill zich allicht op enkele neergeschreven ooggetuigenissen uit de jaren '20 van de 19de eeuw. Een daarvan was een in memoriam voor de tenor Benedikt Emanuel Schack, een vertrouweling van de Mozart-familie, die een paar weken

Afbeelding 1 - Henry Nelson O'Neil, The Last Hours of Mozart

voor Mozarts dood de rol van Tamino in *Die Zauberflöte* had gecreëerd. Toen hij zelf overleed in 1826 stond er enkele maanden later, op 25 juli 1827, een korte gedenktekst over hem te lezen in de *Allgemeine musikalische Zeitung* uit Leipzig. Daarin wordt een getuigenis weergegeven dat “de goede, waarheidlievende Schack bij zo veel gelegenheden” zou hebben gedaan:

“Op de vooravond van zijn dood liet [Mozart] de partituur van het *Requiem* naar zijn bed brengen, en hijzelf (het was twee uur 's middags) zong de altpartij. Schack, de familievriend, nam zoals altijd de sopraan voor zijn rekening; Hofer, Mozarts schoonbroer zong de tenor, en Gerle, de latere baszanger van het theater in Mannheim, de bas. Toen ze aan de eerste maten van het *Lacrimosa* kwamen, begon Mozart bitter te schreien en legde de partituur ter zijde. Elf uur later, om één uur in de ochtend (van 5 december, zoals algemeen geweten is), stierf hij.”¹

Een ander getuigenis komt van Sophie Haibel, de zus van Mozarts vrouw, Constanze Weber (zie ook kaderstuk pp. 10-11). Meer bepaald in een brief van 7 april 1825 aan Georg Nicolaus Nissen (zie ook kaderstuk p. 9) – zoomt ze in op een van de sleutelfiguren van het hele *Requiem*-verhaal: de jonge Franz Xaver Süssmayr, assistent van Mozart in diens laatste levensmaanden en op O'Neils schilderij de man met de ganzenveer, rechts vooraan.

“Süssmayr zat daar aan de zijkant van M's bed, en het welbekende *Requiem* lag op de bedsprei, en Mozart was hem aan het uitleggen hoe hij het *Requiem* moest voltooien na zijn dood.”²

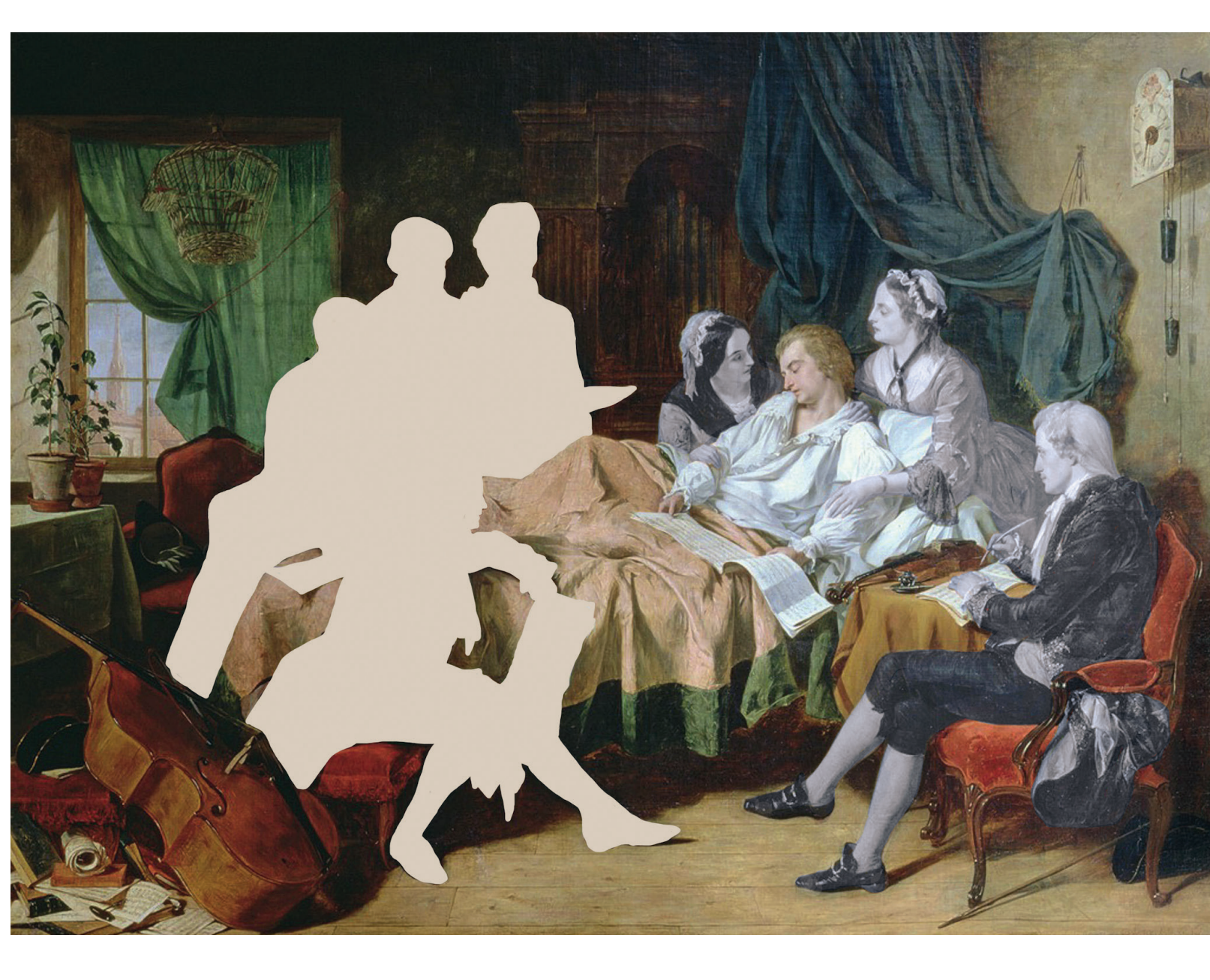
Een paar regeltes verderop geeft de schoonzus ook nog Mozarts laatste woorden prijs, al waren het niet echt ‘woorden’:

“Het laatste wat hij nog probeerde was om met zijn mond de pauken van het *Requiem* uit te drukken. Ik kan dat nu nog altijd horen.”³

*

Hoe waarheidsgetrouw al deze beschrijvingen zijn, valt amper nog te achterhalen. Getuigenissen die pas vijfendertig jaar na de feiten zijn neergeschreven verliezen een deel van hun geloofwaardigheid, ook als ze ter goeder trouw zijn. Maar zelfs de goede trouw is hier nogal twijfelachtig, want al heel snel na Mozarts dood, en zeker in de 19de eeuw, kwam er een sterke tendens op gang om rond de dood van Mozart en de onvoltooidheid van zijn *Requiem* een waas van tragiek en mysterie op te hangen. Wie ooit maar een tipje van de sluier van de geschiedenis van Mozarts *Requiem* heeft opgelicht, weet dat het een kluwen is van leugens, verzin-

Afbeelding 2 - Henry Nelson O'Neil, The Last Hours of Mozart (Bewerking: Sophie Bergé)

sels, onwaarheden, geruchten, speculaties en zeldzame zekerheden. Zo overvloedig en ongecontroleerd krioelen die door elkaar, dat waarheid en verbeelding nog nauwelijks van elkaar gescheiden kunnen worden – ook al omdat verzinsels op den duur hun eigen waarheid beginnen te krijgen.

Dit boek begeeft zich middenin dit wespennest, gewapend met één onomstotelijke zekerheid: toen Mozart stierf op 5 december 1791 liet hij zijn *Requiem* onvoltooid achter. *Hoe onvoltooid precies* zullen we verderop uitvoerig bespreken, maar als O'Neils schilderij even onaf geweest zou zijn als Mozarts *Requiem*, dan zou het er ongeveer hebben uitgezien als in *Afbeelding 2*: van de acht figuren, die we hier even symbool laten staan voor de acht grote delen van Mozarts *Requiem* (*Troitus, Kyrie, Sequentia, Offertorium, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei* en *Communio*) zou er welgeteld één in zijn oorspronkelijk glorie overeind blijven (we hebben vanzelfsprekend voor Mozart zelf gekozen!); drie anderen (hier de twee zussen Weber en Süßmayr) zouden vervagen en de vier overigen (hier de bevriende musici) gewoon verdwijnen. Bij het ‘vervagen’ zijn de figuren duidelijk uitgetekend, maar ontbreekt de inkleuring; bij het ‘verdwijnen’ kunnen we ons enkel een voorstelling maken van de plaats van de figuren in het geheel en van hun algemene contouren.

Er vallen hier dus heel wat mysteries op te helderen, hoewel in sommige gevallen de verwarring daardoor allicht eerst alleen nog maar verder zal toenemen. In het eerste deel

van dit boek trachten we de feiten, de geruchten en de verzinsels zo veel mogelijk uit elkaar te houden. Daarbij focussen we enkel op die elementen die echt een rol spelen in de zoektocht naar *wie* nu eigenlijk het *Requiem* van Mozart voltooide. Achtereenvolgens hebben we het over de anonieme besteller, de geheimzinnige bode, de Salieri-saga, en de speculaties over Süßmayrs betrokkenheid bij de voltooiing. We gaan na hoe de verschillende verhalen zich genesteld hebben, en hoe ze in een tweede fase ook aanleiding hebben gegeven tot enkele magnifieke literaire en andere verzinsels.

In het tweede deel komt de vraag naar de voltooiing van het *Requiem* dan echt centraal te staan, rijkelijk geïllustreerd met audio- en videofragmenten.⁴ Uiteindelijk zal daarbij een dertigtal betrokkenen de revue passeren, inclusief Mozart zelf. Die veelheid laat al meteen vermoeden dat er weinig eenduidige antwoorden te verwachten vallen. Bovendien zal blijken dat onvoltooidheid eigenlijk *nooit* een einde kent. Zeker in een kunst die enkel uit klanken bestaat en zich dus nooit volledig laat vastleggen, valt niet uit te sluiten dat haar voltooiing tot in de eeuwigheid nieuwe gedaantes zal blijven aannemen. In die zin zal Mozarts meest onvoltooid werk allicht ook voor altijd zijn meest actuele blijven.

GEORG NICOLAUS NISSEN (1761-1826) was de tweede echtgenoot van Constanze Weber. Hij was een Deense diplomaat, die vanaf 1793 in Wenen werkte. Daar leerde hij in 1797 Constanze kennen toen hij een kamer bij haar huurde. Vanaf 1798 woonden ze samen en in 1809 trouwden ze. Van 1812 tot 1820 leefden ze in Kopenhagen, daarna in Salzburg. Nissen heeft zich voor de Mozart-receptie vooral verdienstelijk gemaakt door enige orde te scheppen in de nalatenschap van Mozart, samen met Abbé Maximilian Stadler. In de laatste jaren van zijn leven vatte hij ook het plan op om een uitgebreide biografie over Mozart te schrijven. Door zijn overlijden kon hij dat werk niet voltooiën, waarna dokter Johann Heinrich Feurestein op verzoek van Constanze Mozart het project verder afwerkte. In 1828 werd de biografie van bijna duizend

pagina's uitgegeven als *Biographie W.A. Mozarts. Nach Originalbriefen, Sammlungen alles über ihn Geschriebenen, mit vielen neuen Beylagen, Steindrücken, Musikblättern und einem Facsimile*. Het boek is geen echte biografie, maar eerder een uitgebreide verzameling documenten, waaruit latere Mozart onderzoekers zeer veel informatie hebben kunnen putten. Daarvoor kon Nissen onder meer gebruikmaken van een uitgebreide verzameling familiebriefen die hem door Mozarts zus Nannerl ter beschikking was gesteld. Ook spaarde Nissen geen moeite om extra informatie te vergaren via personen die Mozart nog zelf gekend hadden. Nissen stierf in 1826. Op zijn grafsteen wordt hij enigszins bizar omschreven als "Georg Nicolaus von Nissen, de echtgenoot van Mozarts weduwe"!

CONSTANZE MOZART, geboren Weber (1762-1842) was de derde uit een gezin van vier dochters – allemaal zangeressen van wie de twee oudsten, Josepha en Aloysia, echt carrière maakten. Ze was een nicht van Carl Maria von Weber (1786-1826), een van de belangrijkste componisten aan de wieg van de Duitse romantiek. Mozart was aanvankelijk verliefd geworden op Aloysia, maar die wees hem af; enige tijd later begon hij een relatie met Constanze met wie hij trouwde in augustus 1782. Samen hadden ze zes kinderen, van wie enkel de tweede (Karl Thomas, 1784-1854) en de jongste (Franz Xaver Wolfgang, 1791-1844) de kindertijd overleefden. Mede door toedoen van de bekende *Amadeus*-film van Miloš Forman (1984) zeult Constanze vandaag nog steeds het imago mee van een oppervlakkig en lichtzinnig schepsel dat weliswaar oprecht van haar 'Wulfie' hield en voor hem zelfs haar fysieke integriteit op het spel zette. Dat imago komt voort uit

de traditionele Mozart-literatuur waarin ze, zeker in de 19de en 20ste eeuw stelselmatig – zij het in verschillende gradaties – werd afgeschilderd als een onwaardige echtgenote, een slechte huismoeder, een talentloze muzikante, en een zinnelijke vrouw zonder veel ontwikkeling. Een van Mozarts biografen uit het begin van de 20ste eeuw wreef Mozart zowaar aan dat hij niet bij machte was geweest om “de erge, kwaadaardige, lelijke, ordinaire elementen in haar aan banden te leggen of uit te bannen.”⁵ Ook het beeld van Constanze na de dood van Mozart is zeer lang erg negatief ingekleurd gebleven. Vooral in verband met haar beheer van Mozarts nalatenschap is ze vaak beschuldigd van opportunisme, manipulatie en geldzucht. Het feit ze er bijvoorbeeld in geslaagd is om, ondanks haar afspraken met Graaf von Walsegg, Mozarts *Requiem* niet minder dan vijf keer te verkopen, is haar vaak zwaar aangerekend. Ook het feit dat ze in haar uitgebreide correspondentie – onder

andere over het *Requiem* – de waarheid met enige regelmaat geweld heeft aangedaan, heeft haar reputatie ernstig beschadigd. Toch is ze vanaf de jaren '40 van de 20ste eeuw enigszins gerehabiliteerd. Daarbij werd vooral de ondernemingszin die Constanze kort na Mozarts dood begon te etaleren sterk beklemtoond. Ze slaagde er inderdaad vrij snel in om haar gezin financieel gezond te maken, terwijl ze met haar twee jonge kinderen toch moest overleven op een schamel weduwenpensioen en Mozart haar had laten zitten met behoorlijk wat schulden. Verder is het haar ook gelukt om de juiste mensen te vinden om in de artistieke nalatenschap van haar man de nodige orde te scheppen. Tevens had ze een grote invloed op de totstandkoming van de eerste lijvige Mozart-biografie (1828). Die werd geschreven door de Deense diplomaat Georg Nicolaus Nissen (zie p. 9), met wie ze sedert 1809 trouwens gehuwd was.